

HUMANITIES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.16>

КОНЦЕПТ «ОБОВ'ЯЗОК» У СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ

*Алі Арнаутів**студент II курсу магістратури кафедри східної філології**Навчально-наукового інституту філології та журналістики**Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, Україна)**ORCID ID: 0000-0002-9340-6039*

Анотація. У статті розкривається семантика концепту «обов'язок» в арабській мові. Для досягнення поставленої мети автор дослідив поняття «концепт» і «концептосфера», пізнавальну діяльність людини; визначив найпростіші та складні концепти. У статті розглянуто метод концептуального аналізу, важливий у когнітивній лінгвістиці для розуміння структури концепту та визначення його місця у мовній картині світу культурного соціуму, що дає змогу розкрити таємниці мовної свідомості носіїв певної культури та полегшити дослідження в рамках культурології, теорії міжкультурної комунікації, перекладознавства тощо. Об'єктом дослідження слугують словникові статті лексем *واجب* та *فرض* у тлумачних та історико-етимологічних словниках арабської мови. Ядром концепту «обов'язок» є понятійний компонент, який формується за результатами аналізу лексикографічних джерел відповідних мов, а периферією – образний компонент, котрий формується на основі аналізу застосування лексем в арабській мовній картині світу. Такий підхід дав можливість виявити характерні для носіїв досліджуваної мови особливості сприйняття ментального стану обов'язку. Пропоноване дослідження показало, що розглянуті поняття в арабській мові регламентують усі сфери життя в арабській лінгвокультурі.

Ключові слова: концепт, когнітологія, мовна картина світу, концептуальний аналіз, когнітивна лінгвістика.

THE CONCEPT OF “OBLIGATION” IN MODERN ARABIC

*Ali Arnautov**2nd year Master's Student at the Department of Oriental Philology**Educational and Scientific Institute of Philology and Journalism**of V. I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv, Ukraine)**ORCID ID: 0000-0002-9340-6039*

Abstract. The article discusses the semantics of the concept of “obligation” in Arabic language. To achieve this goal, the author considers the very notion of “concept” and “conceptosphere”, the definition of human cognitive activity; definition of the simplest and the most complex concepts. The method of conceptual analysis is considered, which is important, in particular, in cognitive linguistics, to restore the structure of the concept and its place in the linguistic picture of the world of the studied cultural society, allows you to discover the secrets of the linguistic consciousness of carriers of a particular culture and facilitate research within the framework of cultural studies, the theory of intercultural communication, translation studies, etc. The object of research is the dictionary articles of the lexeme *واجب* and *فرض* in explanatory and historical-etymological dictionaries of the Arabic language. And the core of the concept “obligation” is the conceptual component of the notion, formed by the results of the analysis of the lexicographic sources of the corresponding languages, and the periphery – the figurative component, which is formed on the basis of the analysis of the use of lexemes in the Arab worldview. This approach made it possible to identify the features of the studied language of the perception of the mental state of “obligation” for native speakers. As a result of the research, we came to the conclusion that the considered concepts in the Arabic language regulate all spheres of life in the Arabic linguistic culture.

Key words: concept, cognitology, linguistic worldview, conceptual analysis, cognitive linguistics.

POJĘCIE „OBOWIĄZEK” WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU ARABSKIM

*Ali Arnautov**Student II roku studiów magisterskich na Wydziale Filologii Wschodniej**Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Filologii i Dziennikarstwa**Taurydzkiego Uniwersytetu Narodowego im. W.I. Wernadskiego (Kijów, Ukraina)**ORCID ID: 0000-0002-9340-6039*

Adnotacja. Artykuł ujawnia semantyki pojęcia „obowiązek” w języku arabskim. Aby osiągnąć ten cel, autor zbadał same pojęcie „koncept” i „konceptosfera”, rozważył aktywność poznawczą człowieka; zidentyfikował najprostsze i

найbardziej złożone koncepty. W artykule dokonano przeglądu metody analizy koncepcyjnej, która jest ważna, w szczególności w językoznawstwie kognitywnym, do zrozumienia struktury konceptu i określenia jego miejsca w obrazie językowym świata badanego społeczeństwa kulturowego, co pozwala na odkrycie tajemnic świadomości językowej nosicieli określonej kultury i ułatwienie badań w ramach kulturoznawstwa, teorii komunikacji międzykulturowej, traduktologii i tym podobnych. Przedmiotem badań są artykuły słownikowe leksemów **واجب** i **فرض** w słownikach objaśniających i historyczno-etymologicznych języka arabskiego. Rdzeniem pojęcia „obowiązek” jest komponent pojęciowy, powstający na podstawie analizy źródeł leksykograficznych odpowiednich języków, a peryferią jest komponent obrazowy, powstający na podstawie analizy zastosowania leksemów w arabskim obrazie językowym świata. Takie podejście umożliwiło identyfikację charakterystycznych dla mówców badanego języka cech percepcji stanu psychicznego obowiązku. Badanie przedmiotowe wykazało, że omawiane pojęcia w języku arabskim regulują wszystkie dziedziny życia w językoznawstwie arabskim.

Słowa kluczowe: koncept, kognitywistyka, obraz językowy świata, analiza koncepcyjna, językoznawstwo kognitywne.

Основна частина. Поняття «концепт» у сучасній когнітивній лінгвістиці дедалі частіше використовуються дослідниками у сфері мовного уявлення когніції.

Саме вивчення концептосфери мови допомагає виявити специфіку ментальності та світосприйняття того чи іншого народу, відстежити траєкторію розумової діяльності, що дає можливість дослідити культуру й етапи її формування. Запозичений із когнітології термін «концепт» став важливим і необхідним для вивчення мови та лінг в основу когнітивної лінгвістики. Як відомо, із концептів складається семантичний простір мови, за яким можна дізнатися про структуру знань конкретного народу. Вся пізнавальна діяльність людини розглядається як вміння орієнтуватися у світі, пов'язане з необхідністю ототожнювати та відрізняти об'єкти. Для виконання таких дій виникають концепти. Перцептуальне відокремлення деяких ознак слугує для позначення концепту, включаючи предметні дії з об'єктами, їхню кінцеву мету й оцінку таких дій тощо. Незважаючи на розуміння ролі всіх цих факторів, вчені-когнітологи ще не можуть визначити процес виникнення концептів, окрім як сприйняття його як процесу створення смислів.

Вважають, що мова краще описує та визначає природу концепту. Сьогодні представлено різні думки вчених стосовно питання визначення **найпростіших** і **складних** концептів:

1) як найпростіші варто розглядати концепти, представлені одним словом, а як більш складні – ті, які представлені у словосполученнях і реченнях;

2) найпростіші концепти вбачаються в семантичних ознаках або маркерах, виявлених у процесі компонентного аналізу лексики;

3) аналіз лексичних систем мови дає змогу виявити невелику кількість «примітивів». А. Вежицька наводить такі приклади «примітивів»: ніхто, щось, річ, місце і т. ін., комбінацією яких можна описати весь словниковий склад мови;

4) частина концептуальної інформації має мовну «прив'язку», тобто спосіб їх мовного висловлювання, але частина цієї інформації представляється у психіці принципово іншим чином, ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, картинками, схемами тощо (Юшманов, 2010: 640).

З появою терміна «концепт», який став основним у термінологічному апараті когнітивної лінгвістики, паралельно з'явилася форма наукових досліджень під назвою «концептуальний аналіз». В.З. Дем'янков концептуальним аналізом називає такий спосіб дослідження, що дає змогу «окреслити контури ідеалу» і постає логічним продовженням семантичного аналізу. На його думку, концептуальний аналіз характеризується такими специфічними ознаками:

1) залучає до сфери своїх інтересів не тільки лінгвістику, а й інші сфери – культурологію, історію, психологію, соціологію, філософію; крім аналізу словникового значення, включає особистий та етнічний досвід, асоціації носіїв мови та культурно-національний контекст (на відміну від семантичного аналізу, що не виходить за межі власне лінгвістичного знання і постає суто мовним аналізом одиниць);

2) досліджувана одиниця розкладається на актуальну ознаку, буквальне значення і пасивну ознаку, предметно-образний зміст, поняттєвий і ціннісний складники тощо (натомість під час семантичного аналізу одиниця розкладається на семи – архісеми, диференційні, конотативні семи тощо).

Метод концептуального аналізу є важливим у когнітивній лінгвістиці для розуміння структури концепту та його місця у мовній картині світу культурного соціуму, що дає можливість розкрити таємниці мовної свідомості носіїв певної культури та полегшити дослідження в рамках культурології, теорії міжкультурної комунікації, перекладознавства тощо. Крім того, метод концептуального аналізу застосовується для вивчення концептів як когнітивних структур, які лежать в основі мовленнєвої поведінки індивіда. Розуміння методу концептуального аналізу як сукупності прийомів і методик варіює залежно від способів його тлумачення, зокрема, він може усвідомлюватися як дослідження «сполучуваності різних одиниць» або як дослідження фреймової семантики (аналізу), тобто формалізованого опису діяльності людини в контексті ситуації (Коваль, 2015: 38–41).

На основі згаданих праць результатом методу концептуального аналізу вважатимемо реконструкцію структури концепту, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків у мовній картині світу певного культурного соціуму, а також співвіднесення її зі структурою відповідного концепту іншого соціуму. Під час аналізу буде здійснено не лише окреслення певного концепту, а і його структурування, виокремлення найбільш характерних ознак.

Когнітивні ознаки, що формують зміст концепту, відповідають семам і виявляються шляхом семантичного аналізу номінативного поля концепту, а також на основі когнітивної інтерпретації асоціацій як мовних репрезентацій ознак, які відображають усі стереотипні знання, уявлення, вірування, образи тощо, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі.

Важливим у вивченні текстових джерел є також дистрибутивно-статистичний аналіз мовних вербалізаторів досліджуваного концепту. Чим частіше слова чи вирази, що виражають певну концептуальну ознаку,

вживаються разом для вербалізації певного концепту, тим ближче знаходяться ці ознаки до ядра концепту. Відповідно, зі зменшенням частотності вживання концептуальних ознак їх відносять до периферії.

Побудова структури концепту передбачає виділення образного, інформаційно-поняттєвого та інтерпретаційного полів. Образний компонент у структурі концепту постає «базовим прошарком», котрий включає два складники – перцептивний і когнітивний образи, які відображають образні характеристики предмета, що концептуалізується. Інформаційно-поняттєвий компонент, за В.І. Карасиком, включає найбільш суттєві ознаки предмета чи явища: це «мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція, порівняльні характеристики цього концепту стосовно того чи іншого ряду концептів» (Голобородько, 2002). І, зрештою, інтерпретаційне поле концепту слугує його периферією і містить оцінки та трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю.

Представлення концепту у схематичному вигляді передбачає зображення центральної ядерної зони та периферії, що гіпотетично репрезентує відповідний концепт. Така репрезентація і є одним із першочергових завдань концептуального аналізу. До ядра концепту зараховуємо не лише ознаки, відображені у семантиці ключових слів, а й ознаки, отримані внаслідок асоціативного експерименту, оскільки саме вони формують чуттєвий образ концепту. Крім ядра, у структурі концепту прийнято виокремлювати периферійну зону – «об'єму інтерпретаційну частину – сукупність слабко структурованих предикацій, які відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак і їхніх сполучень у вигляді тверджень, установок свідомості, що впливають у певній культурі зі змісту концепту» (Голубенко, 2015: 67–71). Іншими словами, до периферії зараховують ознаки концепту, виражені прислів'ями, приказками, афоризмами, крилатими висловами, які побутують у мовно-культурному соціумі.

Для моделювання концепту необхідно застосовувати різноспрямовані методики лінгвокогнітивного аналізу, наприклад, методики М.В. Піменової, Є.О. Піменова, О.П. Левченко, С.В. Заїкіної, З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, Л.О. Чернейко, М.О. Красавського. Інтегруючи здобутки більшості сформованих напрямів когнітивного дослідження, пропонуємо модель концептологічного аналізу, яку реалізуємо в кілька етапів. Модель сформовано на основі структури концепту за З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним.

Семантику концепту на лексичному рівні можна дослідити, аналізуючи семантику одиниць, що номінують концепт, або понятійне поле концепту.

Понятійне поле концепту містить ядерну та периферійні лексеми. Аналіз мовних одиниць, які маніфестують «обов'язок» в арабській мові, за даними словників дає змогу виділити лексичну одиницю **واجب**. Ця лексема є домінантою та ідентифікаторами номінативних полів відповідної мови, оскільки зафіксовані тлумачення певною мірою представлено в дефініціях усіх представників полів і їхніх лексико-семантичних варіантів (Баранов, 2005: 944).

Інакше кажучи, цю лексеми концепту «обов'язок» в арабській мові можна назвати ядерною. Ці одиниці найбільш повно експлікують концепт «обов'язок» у відповідних мовах; вони стилістично нейтральні та найбільш загальні щодо тлумачення. Під периферичними розуміємо лексеми-синоніми ядерної лексеми. У семантиці периферичних лексем наявні семи, що номінують міжконцептуальні зв'язки.

Оскільки структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу (Федулова, 2013: 13–20), концептуальний аналіз понятійного поля стає необхідним для визначення понятійних / змістових ознак структури емоційного концепту та його місця в наївній картині світу мовця. У зіставному аспекті дослідження семантики лексем – номінантів поля – визначає й особливості концептуалізації емоцій у наявних картинах світу різних етносів. Це зумовлено тим, що семантика емоційного концепту, а відповідно, й номінантів поля етноспецифічна та вказує на наївні уявлення носіїв мови.

Ядром концепту «обов'язок» є понятійний компонент концепту, який формується за результатами аналізу лексикографічних джерел відповідних мов, а периферією – образний компонент, що формується на основі аналізу застосування лексем в арабській мовній картині світу. Такий підхід до аналізу концепту «обов'язок» дає змогу виявити характерні для носіїв досліджуваної мови особливості сприйняття ментального стану обов'язку.

Об'єктом дослідження слугують словникові статті лексем **واجب** у тлумачних та історико-етимологічних словниках арабської мови.

Наше дослідження показало, що для арабської ментальності ядро концепту **واجب** утворює моральне зобов'язання, яке людина бере на себе за певних обставин і яке повинна виконати. У структурі концепту **واجب** на перший план виходить не зовнішнє, що йде від держави, начальника або іншої інстанції спонукання, а те внутрішнє, яке є моральним почуттям людини, тобто внутрішнім голосом, голосом совісті, котрий нагадує про певний *обов'язок*, який необхідно «повернути» (Максу, 2002: 263).

فرض позначає приписи (майнові, тілесні, духовні), обов'язкові для виконання, їхнє невиконання загрожує покаранням і відповідальністю (наприклад, намаз (обов'язкова молитва), пост, закят (милостиня), хадж (паломництво до святих міст – Мекки та Медини), тобто так звані божественні, святі зобов'язання) (Гиргас, 2010: 928).

واجب – обов'язки, бажані для виконання в повсякденному житті (також і з релігійної позиції) приписи й установки. Обидва ці поняття слугують для класифікації вчинків, але оскільки етична думка в арабській культурі невіддільна від релігійно-правової (поняття правдивості та законності), то й етичні імперативні приписи та заборони є продовженням релігійно-правових.

Висновки. Таким чином, ці два поняття в арабській мові регламентують усі сфери життя в арабській лінгвокультурі: божественні, особисті, сімейні, соціальні / громадські, зобов'язання.

Безумовно, досліджуване питання потребує глибшого і детальнішого аналізу. Наведені матеріали можна використовувати у навчальному процесі студентів, котрі здобувають освіту за спеціальністю «Арабська мова та література», а також як теоретичний матеріал для дослідницьких робіт.

Список використаних джерел:

1. Али-Заде А. Исламский энциклопедический словарь. Москва : Ансар, 2007. 400 с.
2. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь / под ред. В.А. Костина. Москва : Валерий Костин, 2005. 944с.
3. Борисов В.М. Русско-арабский словарь / под ред. В.М. Белкина. Москва : Валерий Костин, 2008. 1120 с.
4. Гиргас В.Ф. Арабско-русский словарь к Корану и Хадисам. Москва : Диля, 2010. 928 с.
5. Максу Р. Ислам. Москва : ФАИ-ПРЕСС, 2002. 263 с.
6. Юшманов А.С. Большой арабско-русский словарь. Москва : ООО «Дом Славянской книги», 2010. 640 с.
7. Lane E.W. Arabic-English Lexicon. London : Willams & Norgate, 1863–1893.
8. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту. 2002. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75094/09-Goloborodko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 03.12.2020).
9. Федулова М.Н. Понятие «Концепт» в когнитивных, семологических и дискурсивных исследованиях. *Вестник Российской университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kontsept-v-kognitivnyh-semiologicheskikh-i-diskursivnyh-issledovaniyah-statya-1/viewer>.
10. Коваль А.В. Способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів у перекладному словнику (на матеріалі понять політичної сфери діяльності). *Одеський лінгвістичний вісник*. № 6. Т. 1. 2015. URL: [file:///C:/Users/User/Desktop/olinv_2015_6\(1\)_11.pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/olinv_2015_6(1)_11.pdf) (дата звернення: 02.12.2020).
11. Пименова М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность. *Гуманитарный вектор*. № 4 (28). 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-issledovaniya-i-natsionalnaya-mentalnost>.
12. Голубенко Н.И. Засади концептуального аналізу в перекладознавстві. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2015/NV_2015_3/12.pdf (дата звернення: 15.11.2020).
13. Слободян М. Методика концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах* : збірник наукових праць. 2004. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/2315-6744-1-SM.pdf> (дата звернення: 30.11.2020).
14. Язык, сознание, коммуникация : сборник статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва : МАКС Пресс, 2002. Вып. 21. 184 с.
15. Суханова Т.В. Концепт как основное понятие современной когнитивной лингвистики / Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. 2002. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-kak-osnovnoe-ponyatie-sovremennoy-kognitivnoy-lingvistiki/viewer> (дата звернення: 30.11.2020).

References:

1. Ali-Zade A. (2007) Islamskiy entsiklopedicheskiy slovar' [Islamic encyclopaedic dictionary]. Moscow: Ansar, p. 400 (in Russian).
2. Baranov Kh.K. (2005) Arabsko-russkiy slovar' [Arabic-Russian dictionary]. Moscow: Valeriy Kostin, p. 944 (in Russian).
3. Borisov V.M. (2008) Russko-arabskiy slovar' [Russian-arabic dictionary]. Moscow: Valeriy Kostin, p. 1120 (in Russian).
4. Girgas V.F. (2010) Arabsko-russkiy slovar' k Koranu i Khadisam [Arabic-Russian dictionary to Kuran and Hadiths] Moscow: Dilya p. 928 (in Russian)
5. Maksu R. (2002) Islam [Islam]. Moscow: FAI-PRESS p. 263 (in Russian)
6. Yushmanov A.S. (2010) Bol'shoy arabsko-russkiy slovar' [Big Arabic-Russian Dictionary]. Moscow: ООО Dom Slavyanskoy knigi, p. 640 (in Russian)
7. Lane E.W. (1863–1893) Arabic-English Lexicon London: Willams & Norgate (in English)
8. Gholoborodjko K Ju. (2002) Linghivistichnyy status konceptu [Linguistical status of concep]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75094/09-Goloborodko.pdf?sequence=1>. (accessed 03.12.2020) (in Ukrainian).
9. Fedulova M.N. (2013) Ponyatie "Kontsept" v kognitivnykh, semologicheskikh i diskursivnykh issledovaniyakh [The term "concept" in cognitive, semiological and discursive researches] Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kontsept-v-kognitivnyh-semiologicheskikh-i-diskursivnyh-issledovaniyah-statya-1/viewer>. (in Russian)
10. Kovalj A.V. Spособы vidtvorennya kognitivnykh i prahmatychnykh oznak sliv u perekladnomu slovnyku (na materialii ponjatj politychnoji sfery dijajnosti) [Ways of reflection of cognitive and pragmatic characteristics in translational dictionary (on the material of terms of polical sphere of activities)]. Odesjkyj linghivistichnyj. visnyk. vol 1. 2015. URL [file:///C:/Users/User/Desktop/olinv_2015_6\(1\)_11.pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/olinv_2015_6(1)_11.pdf). (access 02.12.2020) (in Ukrainian).
11. Pimenova M.V. (2011) Kontseptual'nye issledovaniya i natsional'naya mental'nost' [Conceptual researches and National mentality]. Gumanitarnyy vektor. № 4 (28). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-issledovaniya-i-natsionalnaya-mentalnost>. (in Russian)
12. Gholubenko N.I. Zasady konceptual'nogho analizu v perekladoznavstvi [The basics of conceptual analysis in translation]. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2015/NV_2015_3/12.pdf (access 15.11.2020). (in Ukrainian)
13. Slobodjan M. (2004) Metodyka konceptual'nogho analizu u suchasnij kognitivnij linghivistyci [Methodics of conceptual analysis in modern cognitive linguistics]. Ghumanitarna osvita u tekhnichnykh vyshhykh navchaljnykh zakladakh : zbirnyk naukovykh pracj. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/2315-6744-1-SM.pdf>. (access: 30.11.2020). (in Ukrainian)
14. (2002) Yazyk, soznanie, kommunikatsiya [Language, mind, communication] (ed. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov) Moscow : MAKS Press № 21. p. 184 (in Russian).
15. Sukhanova T.V. (2002). Kontsept kak osnovnoe ponyatie sovremennoy kognitivnoy lingvistiki [Concept as main term of modern cognitive linguistics] Moskovskiy gosudarstvennyy universitet imeni M.V. Lomonosova, filologicheskij fakul'tet. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-kak-osnovnoe-ponyatie-sovremennoy-kognitivnoy-lingvistiki/viewer> (access 30.11.2020) (in Russian).